

Mislav Gabelica, *Pravaštvo u Požeškoj županiji (1895.—1914.)*, »Naklada Slap«, Jastrebarsko, 2020., 233 str.

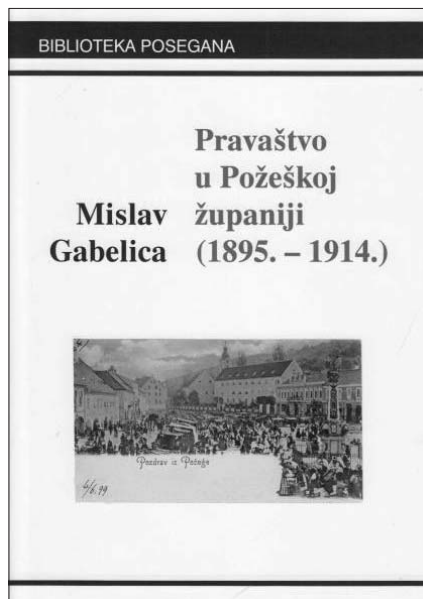
Knjiga Mislava Gabelice *Pravaštvo u Požeškoj županiji (1895.—1914.)* sadrži osam poglavlja: 1. Uvod; 2. Pojava pravaštva u Požeškoj županiji; 3. Pravaštvo u Požeškoj županiji do pravaškog raskola (1895.); 4. Pravaštvo u Požeškoj županiji u prvim godinama nakon raskola; 5. Pravaštvo u Požeškoj županiji početkom 20. stoljeća (do odstupanja bana Khuen-Héderváryja); 6. Pravaštvo u Požeškoj županiji za vrijeme skupštinskog pokreta (1903.); 7. Pravaštvo u Požeškoj županiji do početka Prvoga svjetskoga rata i 8. Zaključak, te popis izvora i literature, kazalo osoba i kazalo pojmova.

Knjiga donosi iscrpan povijesni pregled pravaštva u Požeškoj županiji, u razdoblju od raskola pravaštva (1895.) do izbijanja Prvoga svjetskog rata (1914.). U uvodnom dijelu knjige autor daje temeljit prikaz nastanka pravaštva te njegova razvoja i djelovanja u doba Habsburške Monarhije/Austro-Ugarske Monarhije. Polazeći od činjenice da je pravaštvo kao hrvatska-nacionalno integracijska ideologija, nastala početkom druge polovine 19. stoljeća, prvenstveno na osnovi nauka i političkoga djelovanja Ante Starčevića te kasnije, njegova najbližeg suradnika Eugena Kvaternika, autor ukazuje da se ono tijekom vremena mijenjalo i prolazilo kroz više faza. Različita tumačenja izvornoga pravaškog nauka nužno su dovodila do brojnih stranačkih raskola i fuzija. Unutarstranački sukobi odražavali su se i

na uspjehu pravaške ideje na političkoj pozornici banske Hrvatske. Da bi se moglo razumjeti politički život u banskoj Hrvatskoj, nužno je navesti, što autor i čini, da je posljednje razdoblje postojanja Monarhije (1867.—1918.), u državno-pravnome smislu, bilo određeno uspostavljanjem dualističkoga sustava na temelju Austro-ugarske nagodbe (1867.), u kojem su dominantnu političku ulogu igrali Beč (Cislajtanija) i Budimpešta (Translajtanija). Iako je Nagodbom formalno bilo priznato jedinstvo hrvatskih zemalja (Trojedna kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija), u stvarnosti su Hrvatska i Slavonija (banska Hrvatska) i Dalmacija bile državno-pravno odijeljene. Banska Hrvatska je, na temelju Hrvatsko-ugarske nagodbe (1868.), koja je predstavljala subdualističku korekciju dualističkoga sustava, osigurala određeni stupanj autonomije unutar translajtanskoga/ugarskoga dijela Monarhije. Temeljni cilj pravaške ideologije, kako su je formulirali njezini utemeljitelji, bio je stvaranje hrvatske države u kojoj bi bile okupljene sve hrvatske zemlje, koje na temelju hrvatskoga državnoga i narodnoga prava pripadaju, ili su nekada u povijesti pripadale, hrvatskom narodu. Autor s pravom ukazuje na činjenicu da je upravo u toj ključnoj točki pravaške ideologije postojala dvojba, tj. je li se radilo o stvaranju potpuno samostalne države izvan ili unutar okvira Monarhije, i je li hrvatska nacija, u svome izvornom obliku, bila utemeljena na državnom ili etničkom načelu. Pravaški prijedor oko predmnijevanoga stupnja samostalnosti hrvatske države, izbio je u prvi plan 1894., kada je Stranka prava prihvatila svoj prvi formalni politički program. Na

temelju opsežne raščlambе postojećih izvora i literature, autor zaključuje da su A. Starčević i E. Kvaternik bezuvjetno nastojali ostvariti punu hrvatsku državnost, ali je pritom njihov odnos prema vladarskoj kući Habsburg-Lothringen i okviru Monarhije, ovisio o tome hoće li Hrvati moći povratiti svoja izgubljena državno-politička prava. Drugim riječima, pravaški politički program više nije bezuvjetno tražio potpunu suverenost hrvatske države, nego se zadovoljavao okvirom Monarhije, pod uvjetom da u njoj budu ostvareni svi zahtjevi hrvatskog naroda. Autor s pravom konstatira da tu nije bila riječ o nečemu novom u pravaškoj ideologiji, jer je i sam Starčević držao da se hrvatski interesi mogu osigurati u zajednici s ostalim narodima Monarhije. Ono što je bilo novo, a to autor posebno ističe, bilo je odustajanje od nuđenja alternative osnutka potpuno samostalne hrvatske države. Kao važan element za razumijevanje pravaške ideologije u njezinu izvornom obliku jest i Starčevićovo shvaćanje nastanka hrvatske nacije. Prema njegovu je shvaćanju, što autor potkrepljuje brojnim dokazima, hrvatska nacija bila manje utemeljena na hrvatskome državnom pravu, a više, čak pretežito, na etničkom načelu.

Nedoumice oko političkoga programa dovode do stranačkoga raskola. Dotada jedinstvena Stranka prava raskolila se na maticu Stranke prava i Čistu stranku prava, koja kasnije mijenja ime u Starčevićeva hrvatska stranka prava (1904.), odnosno Stranka prava (1910.), koju predvode A. Starčević i njegov nasljednik Josip Frank (1895.). Bio je to samo početak brojnih stranačkih cijepanja i fuzija te političkih pretrčavanja istaknutijih pravaša u

političkim borbama u banskoj Hrvatskoj u posljednja dva desetljeća pred izbivanje Prvoga svjetskog rata.

U navedenom kontekstu treba sagledavati i autorovu analizu političkih borbi u Požeškoj županiji, koja se nalazi u središtu njegove pozornosti, u kojoj sudjeluju razjedinjeni pravaši. Prema unutarnjem ustroju banske Hrvatske bilo je sedam županija. U Požeškoj se županiji nalazilo šest upravnih kotareva (Brod na Savi/Slavonski Brod, Daruvar, Nova Gradiška, Novska, Pakrac i Požega), a na njezinu je području živjelo, prema popisu stanovništva iz 1910., ukupno 265 272 žitelja. Prema svojem nacionalnom i vjerskom sastavu županija je bila miješana, ali je pretežito većinu činilo hrvatsko pučanstvo. Unutar Požeške županije, što je važno za autorovo istraživanje, bilo je osam izbornih kotareva (Brod na Savi, Daruvar, Garčin, Nova Gradiška, Novska, Pakrac, Požega i Vilić-selo). Analizirajući dostup-

na povijesna vrela, autor je prikazao pojedince zaslužne za širenje učenja A. Starčevića u Požeškoj županiji, utvrdio glavna uporišta pravaša, rekonstruirao društveno-gospodarsku strukturu pristaša pojedinih pravaških opcija, te ukazao na glavne prijepore među pravaškim političarima. Prema autorovim je istraživanjima sve do 1895. Brod na Savi bio najjače pravaško uporište. U manjoj mjeri pravaštvo je uspjelo, kao jedinstvena politička organizacija, prodrijeti i u Novu Gradisku. Nakon stranačkoga raskola u novogradiškom kotaru, dominantnu poziciju zauzimaju frankovački pravaši (Čista stranka prava), pod vodstvom Ivana Zatluka. Za pravaštvo je posebno bilo značajno osvajanje Pakraca, radi zaoštrenih hrvatsko-srpskih odnosa, i Požege u kojoj će kasnije, nakon domovinaških pravaša, prevlast zadobiti političari iz Hrvatsko-srpske koalicije.

Prema autorovim istraživanjima, početkom 20. stoljeća pravaštvo u Požeškoj županiji doživljava krizu, koju uspješno prevladava nakon odlaska bana Khuen-Héderváryja s banske stolice (1903.). Prateći dinamiku saborskih i mjesnih (općinskih i gradskih) izbora, pravaških fuzija i raskola, te promjenâ političkih boja istaknutijih političara, autor je prikazao razvoj političkoga života u Požeškoj županiji u kontekstu lokalnih interesa i političkih odnosa, u kojima su razjedinjene pravaške opcije odigrale važnu ulogu. Svoje je zaključke pritom temeljio na statistikama izbornih rezultata, koje su odražavale raspoloženje biračkoga tijela, ali i stranačka prestrojavanja. Prateći razvoj i djelovanje raznih pravaških opcija u Požeškoj županiji, autor je istodobno ukazivao i na op-

ća politička kretanja u banskoj Hrvatskoj, bez kojih bi ona na lokalnoj razini bila teško razumljiva.

Raščlanivši djelovanje pravaških političara i njihovih stranaka u Požeškoj županiji, Gabelica je dao znanstveno utemeljene odgovore na brojna pitanja, vezana uz širi društveni, politički i gospodarski život žiteljstva jedne hrvatske županije, u razdoblju koje je neposredno prethodilo slomu Austro-Ugarske Monarhije i njezinu silasku s povijesne pozornice (1918.).

• *Zlatko Matijević*